

Umjetnička baština ranosrednjovjekovnog Solina

Kraljević, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:060505>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-16**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Lucija Kraljević

Umjetnička baština ranosrednjovjekovnog Solina

Završni rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest umjetnosti
Preddiplomski studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Umjetnička baština ranosrednjovjekovnog Solina

Završni rad

Studentica:
Lucija Kraljević

Mentor:
doc. dr. sc. Ivan Josipović

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Lucija Kraljević**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Umjetnička baština ranosrednjovjekovnog Solina** rezultat mog vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mog rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 26. rujna 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Pregled dosadašnjih istraživanja	2
3. Ciljevi	3
4. Povijesni okvir ranosrednjovjekovnog Solina.....	4
5. Gospin otok u Solinu.....	7
5.1. Problematika titulara i postojanja dviju crkvi na Otoku u Solinu.....	8
5.2. Problem zvonika i funkcije zapadnog dijela crkve	11
5.3. Pronađena skulptura.....	13
6. Sv. Petar i Mojsije u Solinu.....	15
6.1 Pronađena skulptura.....	17
7. Crkva na Majdanu	23
8. Zaključak	25
9. Literatura	27
10. Likovni prilozi.....	30

Sažetak

Ranosrednjovjekovni Solin svoj razvoj nastavlja ondje gdje je antička Salona stala, odmah pored njezinih slavni arhitektonskih ostataka. Važnost Solina povećava se kroz drugu polovinu 10. stoljeća, kada kraljica Jelena daruje crkve sv. Stjepana i sv. Marije na solinskom području, a njegova dominacija se opet potvrđuje krunjenjem kralja Zvonimira u crkvi sv. Petra i Mojsija 1075. godine. Posebnu pozornost istraživača privukla je činjenica da se u kronici Tome Arhiđakona spominju dvije crkve koje je kraljica Jelena darovala, no samo je jedna pronađena na Otoku u Solinu, a unutar nje sarkofag kraljice Jelene sa značajnim natpisom za hrvatsku povijest. Crkva sv. Petra i Mojsija, pak, svojim temeljima nasjela je na ostatke ranokršćanske crkve i na taj način nastavila tradiciju kulnog mjesta. Unutrašnjost crkve bila je bogato opremljena kamenom skulpturom, a za jedan njezin dio istraživači smatraju da je prenesen u krstionicu splitske katedrale. Od navedene skulpture najveću je pozornost privukao reljef s prikazom vladara oko čijeg se ikonografskog sadržaja vode brojne polemike. Uz Gospin otok i crkvu sv. Petra i Mojsija, zanimljiv je i lokalitet na Majdanu gdje su pronađeni ostaci ranosrednjovjekovne skulpture, zbog čega se na tom mjestu pretpostavlja postojanje crkve koja se ne spominje nigdje u povijesnim izvorima.

Ključne riječi: Solin, rani srednji vijek, predromanička i ranoromanička arhitektura, skulptura, 10. i 11. stoljeće

1. Uvod

Važnost Salone, odnosno Solina, mogla se spoznati već iščitavanjem tekstova Konstantina Porfirogeneta i Tome Arhiđakona. Konstantin Porfirogenet opisivao je Salonu kao stari grad i administrativno središte Dalmacije, a u nekim prilikama čak ju je uspoređivao s Carigradom. Kasnije je Toma Arhiđakon nastavio njegovim stopama dok je pisao povijest Splita u kojoj veliča ulogu Solina kao središnjeg grada Dalmacije.¹ Osim pisanih spomenika o važnosti solinskog područja govore i arhitektonski ostaci mnogobrojnih crkava na kojima se vidi stilsko bogatstvo koje se stvara od antičkog razdoblja preko srednjeg vijeka do danas.

Solin je kroz rani srednji vijek doživio uspone i padove u svojoj dominaciji, no njegova važnost se očitovala kroz činjenicu da su ga hrvatski kraljevi i kraljice odabirali kao mjesto svojega posljednjeg počivališta ili mjesto krunjenja. Od umjetničke baštine ranosrednjovjekovnog Solina ističu se crkva sv. Stjepana na Gospinu otoku, Šuplja crkva smještena pored rijeke Jadro te misteriozna crkva na Majdanu od koje su pronađeni samo ulomci liturgijskih instalacija, a o kojoj ne postoji povijesni zapis.

Na Gospinu otoku u Solinu pronađena je ranosrednjovjekovna crkva sa sarkofagom kraljice Jelene, a to je bilo jedno od važnijih otkrića u hrvatskoj historiografiji jer je natpis na sarkofagu od povijesnog značaja. Činjenica da je kraljica Jelena odabrala Solin kao svoje posljednje počivalište govori o važnosti tog grada,² iako neki povjesničari, poput Nade Klaić, zanemaruju njegovu važnost.³ Dominacija Solina potvrdila se i 1075. godine kada je u solinskoj crkvi sv. Petra i Mojsija (tzv. „Šuplja crkva“) okrunjen kralj Zvonimir od strane izaslanika pape Grgura VII., što je bio značajan povijesni događaj jer su Hrvatskoj tim događajem bila otvorena vrata prema ostatku Europe.⁴

¹ I. GOLDSTEIN, 1992., 120.

² M. IVANIŠEVIĆ, 1992., 73 -75.

³ N. KLAJĆ, 1975.

⁴ M. IVANIŠEVIĆ, 1992., 81.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Istraživanja na Gospinom otoku u Solinu započela su oko 1898. godine, kada su prilikom kopanja temelja za novi zvonik pronađeni ostaci ranosrednjovjekovne crkve. Prvi koji je proveo sustavna istraživanja na tom području bio je don Frane Bulić koji je smatrao da je na Otoku pronašao crkvu sv. Marije.⁵ Krajem dvadesetih godina 20. stoljeća o Otoku piše Lovre Katić, koji je pronašao dokumente o solinskim crkvama sv. Stjepana i sv. Marije, iz čega su proizašle pretpostavke o postojanju dviju crkava na Otoku u Solinu. Nakon tog otkrića krenula su revizijska istraživanja, prvo od strane Eynara Dyggvea i Ljube Karamana, koji su pokrenuli i arheološka iskapanja ispod današnje župne crkve te otkrili ostatke crkve koji su prema njima pripadali ranome srednjem vijeku, nakon čega je E. Dyggve pretpostavio postojanje bazilika-gemina na Otoku. Kako bi provjerili vjerodostojnost njihovih nalaza, Željko Rapanić i Dušan Jelovina su ponovno proveli istraživanja ispod današnje crkve i zaključili kako ostaci zidova koje su Lj. Karaman i E. Dyggve pronašli ne pripadaju ranom srednjem vijeku nego 17. stoljeću.⁶ Nakon njih o crkvama su pisali Ante Piteša u sklopu održavanja skupa „Starohrvatski Solin“, pa Radoslav Bužančić i Arsen Duplančić, koji su ponovno u svojim radovima oživjeli tezu o postojanju dvojnih bazilika na Otoku,⁷ dok su svoja mišljenja o arhitekturi crkve na Otoku iznijeli i Miljenko Jurković, Tomislav Marasović, Ante Milošević i drugi.

Nadalje, na crkvi sv. Petra i Mojsija, ili drugim nazivom „Šupljoj crkvi“, prva istraživanja provedena su 1927. godine od strane društva „Bihać“, dok su 1929. godine istraživanja prekinuta i preusmjerena na Gospin otok. Nakon toga, ponovna istraživanja proveo je 1931. godine E. Dyggve te je otkrio ostatke trobrodne bazilike.⁸ Arheološka istraživanja ponovno su provedena i 1990. godine pod vodstvom Mate Zekana, a o crkvi su još pisali i M. Jurković, T. Marasović, A. Piteša i ostali.⁹

Lokalitet crkve na Majdanu prvo je 1934. godine istraživalo društvo „Bihać“ kada je otkrivena antička *villa rustica* i fragmenti ranosrednjovjekovne skulpture. Rezultate istraživanja objavio je Lj. Karaman, a o njima su pisali D. Jelovina, L. Katić i Ivo Petricioli.¹⁰

⁵ Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, 1977., 108.

⁶ R. BUŽANČIĆ, 1999., 65.

⁷ R. BUŽANČIĆ, 1999; A. DUPLANČIĆ, 1999.

⁸ M. ZEKAN, 2000., 250.

⁹ T. MARASOVIĆ, 2011., 222.

¹⁰ T. MARASOVIĆ, 1992., 228.

3. Ciljevi

Cilj ovoga rada je istaknuti ulogu Solina u cjelokupnoj društveno-političkoj slici ranosrednjovjekovne Hrvatske, a što potvrđuje činjenica da je upravo taj grad kraljica Jelena odabrala za svoje posljednje počivalište te da ga je kralj Zvonimir odabrao za mjesto svoga krunjenja. Tako će na jednom mjestu biti sažeti brojni radovi o ranosrednjovjekovnoj baštini Solina kako bi se dala što jasnija slika o tome koliko je istraživanja provedeno i koji su zaključci izneseni. Na taj bi se način istakla iznimna važnost solinskih spomenika koji spadaju među vrhunska ostvarenja ranosrednjovjekovne građevinske i skulpturalne djelatnosti.

4. Povijesni okvir ranosrednjovjekovnog Solina

Solin nastaje i nastavlja svoj razvoj na temeljima antičke Salone. Nastaje na rubnim dijelovima salonitanskog područja, a prostirao se od „Gospina otoka u Jadru, s vanjske strane moćnog rimskog gradskog zida, do Sućurca i Putalja onkraj starog gradskog područja“.¹¹ Razvoj solinskog područja može se pratiti od pojave Ilira, kao dio ilirsko-grčkog prostora, preko rimske provincije do sjedišta Hrvatskog Kraljevstva. Važno razdoblje za Salonu bilo je u vrijeme Dioklecijana kada je kao trgovačko i mediteransko središte bila važan dio ranokršćanskog svijeta, a što potvrđuje i osnivanje salonitanske zajednice s biskupom na čelu već krajem 3. stoljeća.¹² Kasnije je Salona pala 614. godine, ali se na njezinoj slavi uzdigao novi hrvatski Solin.¹³ Prema povjesničarima, pad Salone je ključan događaj koji je označio kraj antike i početak ranoga srednjeg vijeka. S druge strane, pad Salone koji je uzrokovan provalom Avara i Slavena, po Ferdi Šišiću, Georgiju Ostrogorskom, Jadranu Ferlugi i drugim povjesničarima, označio je kraj rimske vlasti na sjeverozapadnom dijelu Balkana. Iako postoje dvojbe oko pada Salone i vremenu nestanka rimske vlasti na području Dalmacije, ipak se ne može umanjiti važnost Solina u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti.¹⁴ Na solinskom području za vrijeme 7. i 8. stoljeća nije bilo bitnijih promjena i razvoja, zatim kroz 9. stoljeće slijedi razdoblje prosperiteta, pa ponovna kriza oko sredine 10., te uspon u 11. stoljeću.¹⁵

Kroz 10. stoljeće područje Hrvatske nije bilo toliko u opasnosti od napada stranih osvajača, ali situacija je bila nemirna zbog raznih dinastičkih sukoba.¹⁶ Unutrašnji sukobi bili su rezultat uplitanja hrvatskih banova u središnju vlast, što se potvrdilo na slučaju bana Pribine koji je svrgnuo vladara Miroslava s prijestolja, koje kasnije povjerava Mihajlu Krešimiru II.¹⁷ Težište se s političke i svjetovne vlasti prebacilo na crkvenu vlast jer Hrvati kroz 10. stoljeće traže afirmaciju unutar europskog kruga. Stoga su Hrvati na Splitskom saboru koji se održao 925. i 928. godine tražili uspostavljanje metropolije, a naglasak je bio na Splitu.¹⁸ Kao moguće sjedište metropolije razmatrani su još Zadar i Nin, ali Split je dobio

¹¹ E. MARIN, 1992., 9.

¹² Ž. RAPANIĆ - L. KATIĆ, 1971., 15-16.

¹³ L. KATIĆ, 1955., 17-18.

¹⁴ I. GOLDSTEIN, 1992, 118-120.

¹⁵ I. GOLDSTEIN, 1992., 118.

¹⁶ I. GOLDSTEIN, 1995., 305-306.

¹⁷ N. KLAJČ. 1975., 311-312.

¹⁸ I. GOLDSTEIN, 1992., 123.

primat zbog uloge salonitanskih mučenika i sv. Dujma,¹⁹ u čemu se opet potvrdila važnost Solina kao središta Dalmacije s antičkom i ranokršćanskom tradicijom. Bitnu ulogu u hrvatskoj povijesti druge polovine 10. stoljeća imala je kraljica Jelena. Ona je bila žena Mihajla Krešimira II. i majka kralja Stjepana Držislava, a prema natpisu koji stoji na njezinu sarkofagu koji je pronađen na Gospinu otoku u Solinu piše kako je pokopana 976. godine, a u tekstu se ona naziva „majkom kraljevstva“ te zaštitnicom „siročadi i udovica“. Prema I. Goldsteinu njezina uloga se može usporediti s ulogom bizantske carice Teodore. Jelenina osobnost privukla je pozornost jer žena u to vrijeme nije imala puno prava, brak nije nosio veliku važnost i svi zakoni su išli u prilog vladaru, tj. muškarcu. Ipak, bitno je istaknuti kako su žene u ranome srednjem vijeku unutar hrvatskog teritorija posjedovale zemlju i njom upravljale, a kada se odlučivalo o obiteljskoj imovini muž je morao dobiti dopuštenje od svoje supruge.²⁰ Na taj podatak ukazuje i kronika Tome Arhiđakona koja je nastala u 13. stoljeću, a u kojoj stoji kako je kraljica Jelena sagradila i obdarila crkve sv. Stjepana i Blažene Djevice u Solinu te ih poklonila Splitskoj metropoliji. Još piše kako su u predvorju Sv. Stjepana pokopani mnogi kraljevi i kraljice, a među njima i „uzvišeni junak Krešimir kralj“.²¹

Nakon dinastičkih borbi i nemirnog stanja kroz 10. stoljeće u Hrvatskoj, tijekom 11. stoljeća krenuo je napredak hrvatskog društva. U isto vrijeme u ostatku Europe bilo je mračno razdoblje jer se zbog godine 1000. očekivao Sudnji dan, no do toga ipak nije došlo, pa je nastupilo razdoblje razvoja i oporavka. Hrvatska do kraja 11. stoljeća bilježi porast broja stanovnika, a nakon 1030. godine počinje i rad važnih klesarskih radionica poput *Zadarsko-splitske (solinske)* i *Zadarsko-kninske klesarske radionice*.²² Većim dolaskom benediktinaca, te pojavom njihova reformiranog ogranka – kamaldoljana, tijekom druge polovine 11. stoljeća osnovane su nove opatije te se kroz crkvenu reformu, laganim koracima, u graditeljstvu i općenito u umjetničkoj produkciji, pojavljuju stilske oznake rane romanike. Rani primjer romaničkog duha u arhitekturi je crkva sv. Petra i Mojsija u Solinu, dok se u skulpturi pojavljuje ljudski lik i figuralne kompozicije. Razvoj i napredak u Hrvatskoj odraz je vladavine kralja Petra Krešimira IV. jer se za njegove vlasti Slavonija, koja je bila izgubljena u dinastičkim borbama 10. stoljeća, ponovno pripojila Hrvatskoj.²³

¹⁹ N. KLAJČ, 1975., 297.

²⁰ I. GOLDSTEIN, 1995., 315.

²¹ L. KATIĆ, 1955., 37.

²² I. GOLDSTEIN, 1995., 336-339.

²³ N. KLAJČ, 1975., 348.

Nakon Petra Krešimira IV. na vlast u Hrvatskoj dolazi Zvonimir, čija pojava nije sasvim jasna, a pretpostavlja se da je prethodno bio hrvatski ban.²⁴ Zvonimir je bitna ličnost hrvatske povijesti jer je za svog saveznika uzeo papu Grgura VII., koji je za vrijeme svoga pontifikata bio politički angažiran te su se njemu obraćali mnogi vladari kako bi učvrstili svoj položaj na prijestolju. S istom željom obratio mu se i Zvonimir, a papa je poslao svog izaslanika Gebizona koji je Zvonimira okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije. Pri krunjenju je papin izaslanik Zvonimiru predao i kraljevske oznake: mač, žezlo i krunu, a ovaj je zauzvrat Papi obećao vjernost.²⁵ Uspostavljenim savezom između pape Grgura VII i kralja Zvonimira može se reći da je Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije dobilo svojevrsno „međunarodno priznanje“, Zvonimirova vladavina je opisana kao mirna, društvo je bilo pravedno i živjelo u obilju, a on je kraljevaio pravilno i dobro.²⁶ Na uspješnu Zvonimirovu vladavinu ukazuje i podatak da je on jedini hrvatski vladar do tad koji je uspio uspostaviti vlast nad bizantskim posjedima Krkom i Osorom, a dokaz te vlasti je čuvena Bašćanska ploča.²⁷

Bitno je naglasiti kako je Zvonimir okrunjen 1075. godine u solinskoj crkvi sv. Petra i Mojsija. Postoje brojne polemike zbog čega je Zvonimir, pored Kina i njegovih crkava, odabrao baš tu solinsku crkvu. I. Goldstein pretpostavlja kako se krunjenje odvijalo u Solinu jer se od papinog izaslanika Gebizona nije moglo tražiti da putuje dublje u unutrašnjost Hrvatske.²⁸ S druge strane, N. Klaić smatra kako je Zvonimir želio nastaviti tradiciju Trpimirovića i kruniti se pred vratima Splita kako bi pokazao svoju moć i uspjeh.²⁹ No, kako god bilo, svakako je vidljiva važnost solinskog područja, svijest o snazi tradicije te potreba poštivanja područja sa slavnom prošlošću.

²⁴ N. KLAJČ, 1975., 377.

²⁵ N. KLAJČ, 1975., 386-387.

²⁶ I. GOLDSTEIN, 1995., 403-407.

²⁷ N. KLAJČ, 1975., 378.

²⁸ I. GOLDSTEIN, 1992., 127.

²⁹ N. KLAJČ, 1975., 392.

5. Gospin otok u Solinu

Na Otoku u Solinu danas se nalazi crkva sv. Marije koja je sagrađena oko 1880. godine. Tada novoizgrađena crkva nije imala zvonik, pa je nešto kasnije, oko 1896. godine, izrađen projekt za zvonik koji je po zamisli trebao biti izgrađen na sjeveroistočnoj strani od apside crkve sv. Marije. Nakon što su otkopani temelji za novi zvonik pronađeni su ostaci pretpostavljene ranosrednjovjekovne crkve (**sl. 2**). Nakon toga, pristupilo se arheološkim istraživanjima koja je vodio F. Bulić, a ona su trajala od 22. kolovoza do 15. prosinca 1898. godine. Prilikom istraživanja, osim ostataka ranosrednjovjekovne crkve, pronađen je i sarkofag kraljice Jelene s natpisom koji je bio važan za rasvjetljenje povijesnih događaja ranosrednjovjekovne Hrvatske.³⁰

Otkriveni temelji ranosrednjovjekovne crkve na Otoku u Solinu nastali su pored ostataka antičke Salone, pa se zbog toga može reći da je Solin svoju slavu gradio na njezinim temeljima. Pri gradnji sakralnih objekata u blizini ostataka antičke Salone vjerojatno je postojala svijest hrvatskih vladara o značaju koji Solin nosi. Položaj otkrivene solinske crkve značajan je jer se nalazi na granici hrvatske države, u blizini puta Split - Klis koji vodi prema unutrašnjosti Hrvatske i dalje u Panoniju. Građevina koja se sagrađena na značajnom prometnom putu bila je vidljiva svima te je „na neki način bila legitimacija hrvatskih vladara i njihove države“. Važno je istaknuti kako nijedna ranosrednjovjekovna građevina u Solinu nije bila smještena unutar zidina Salone nego izvan njih, što je praksa suprotna ostalim gradovima, poput Splita ili Zadra, koji ranosrednjovjekovnu gradnju nastavljaju izravno nad starijim građevinama.³¹

Po svom tlocrtu pronađena crkva je trobrodna bazilika čiji su brodovi podijeljeni s tri para piona kvadratnoga presjeka. Na istoku se nalazi apsida koja je istaknuta u prostoru, iznutra je polukružnog, a izvana pravokutnog oblika. Unutar apside i na zidovima koji uokviruju ulaz u apsidu nalaze se manje polukružne niše koje su mogle služiti u razne liturgijske svrhe. Na unutarnjim zidovima nalazile su se lezene koje nisu bile paralelno postavljene s lezenama na vanjskom zidu, a što je odlika predromaničke arhitekture. Zbog različitog razmaka između piona smatra se da su dva para piona ispred apside pridržavala kupolu koja je počivala na kvadratnoj osnovi koju su tvorili pioni. Ispred glavnoga trobrodnog prostora crkve nalazi se prednji dio koji je podijeljen pilonima pravokutnog presjeka na tri dijela, a u tom prostoru pronađen je sarkofag kraljice Jelene (**sl. 1**). Ispred tog

³⁰ A. PITEŠA, 1992., 121.

³¹ I. GOLDSTEIN, 1995., 393., 394.

dijela se, na južnoj strani, nadovezuju ostaci stubišta koji upućuju na moguće postojanje zvonika,³² a sa sjeverne strane dio arhitekture širi se izvan perimetralnih zidova crkve, što bi mogla biti kasnija nadogradnja.³³ Crkva po svome obliku podsjeća na Sv. Eufemiju u Splitu, Sv. Nikolu (Mikulu) u splitskom Velom varošu i Sv. Barbaru u Trogiru. Po arhitektonskom obliku pripada tipu crkve s tri broda i kupolom koji je pod bizantskim utjecajima.³⁴ T. Marasović smatra kako zbog kupole na četvrtastoj osnovi crkva spada u južnodalmatinski kupolni tip kod kojega je specifično postojanje apside koja je polukružna iznutra, a pravokutna izvana. Prema njemu i polukružne niše na istočnim zidovima ispred apside dio su karakteristika crkvi južnodalmatinskog kupolnog tipa.³⁵

O postojanju više slojeva kod pronađene crkve pisao je i R. Bužančić koji smatra da je pronađena crkva postojala već u 9. stoljeću, a zatim je slijedila obnova u drugoj polovini 10. te kasnije u drugoj polovini 11. stoljeća.³⁶ Tezi da postoji više arhitektonskih slojeva na ovoj crkvi priklanja se i A. Milošević. On upozorava na nepravilan raspored lezena, iz čega bi se moglo zaključiti da je postojalo više faza njezine gradnje, a tome u prilog ide i činjenica da sjeverni aneks crkve također nema lezene.³⁷

5.1. Problematika titulara i postojanja dviju crkvi na Otoku u Solinu

U kronici Tome Arhiđakona spominju se dvije crkve, sv. Stjepana i sv. Marije, koje je darovala kraljica Jelena na solinskom području. Postoji više teorija o njihovoj ubicaciji, pa tako F. Bulić i L. Katić smatraju kako je sjeverna crkva u kojoj je pronađen sarkofag kraljice Jelene zapravo crkva sv. Marije, dok je južna crkva pronađena ispod današnje župne crkve sv. Stjepana. S druge strane, LJ. Karaman i E. Dyggve smatraju suprotno, tj. da je ona ispod današnje crkve Sv. Marija, a ona u kojoj je pronađen sarkofag zapravo Sv. Stjepan. E. Dyggve je još pretpostavio postojanje bazilika-gemina koje se nastavljaju na ranokršćansku tradiciju. U reviziji istraživanja 1972. godine, Ž. Rapanić i D. Jelovina donose zaključke kako je na Otoku u Solinu postojala samo jedna crkva i to sv. Stjepana sa sarkofagom kraljice Jelene, a da se crkva kraljice Jelene nalazila negdje drugdje, predlažući tom prigodom kao rješenje

³² A. PITEŠA, 1992., 121-122.

³³ A. MILOŠEVIĆ, 2011., 78.; V. GVOZDANOVIĆ, 1976., 7.

³⁴ A. PITEŠA, 1992., 122.

³⁵ T. MARASOVIĆ, 1992., 65.

³⁶ R. BUŽANČIĆ, 1999., 94.

³⁷ A. MILOŠEVIĆ, 2011., 77-78.

crkvu na solinskoj Gradini.³⁸ Oni su ponovno otkopali arhitektonske ostatke ispod današnje župne crkve, na mjestu gdje je i E. Dyggve vršio istraživanja. Nakon ponovnog istraživanja utvrdili su kako zidna građa ostataka ispod današnje župne crkve nikako ne pripada sloju iz 10. stoljeća, budući da tehnika gradnje ukazuje na kasniji nastanak. Također, otkrili su kako dio zidova koji je ucrtan na E. Dyggveovim crtežima uopće ne postoji, što upućuje na to da je Dyggve svojevolumeno ucrtao neke dijelove građevine. Prema tome, zaključili su kako postojanje dviju crkvi na Otoku u Solinu u 10. stoljeću nije moguće te da, shodno tome, postoji samo jedna crkva, i to posvećena sv. Stjepanu, a u kojoj je pronađen sarkofag kraljice Jelene.³⁹ Nadalje, prema povijesnim spisima i kronici Tome Arhidakona, smatraju kako je crkva sv. Stjepana postojala i dok je Toma Arhidakon bio živ. Prema tome, crkva bi trebala biti kasnije porušena, pretpostavljaju za vrijeme navale Turaka. Nakon toga, stanovništvo Solina sagradilo je pored ostataka Sv. Stjepana novu župnu crkvu jer je praksa bila da se porušene crkve ne obnavljaju nego da se sagradi nova. Nova crkva bila je sagrađena u baroknom duhu jednostavnih dimenzija s apsidom i trijemom, a bila je sagrađena u 17. stoljeću. Izgled nove crkve sačuvan je na akvarelu Petra Zečevića, a tlocrt je vidljiv na katastarskom planu iz 1831. godine, te zidovi ispod današnje župne crkve pripadaju vjerojatno toj građevini iz 17. stoljeća. Ona je u nesretnim okolnostima izgorjela 1875. godine, a na njezinu mjestu sagrađena je današnja župna crkva.⁴⁰

Povijesni izvori nigdje ne navode da su crkve sv. Stjepana i sv. Marije smještene jedna uz drugu, a do 15. stoljeća spominju se crkve s titularima sv. Stjepan, sv. Mojsije, sv. Petar i sv. Marija. No uz titulare se ne opisuje izgled ili geografski položaj crkava. Ipak, u jednom dokumentu stoji kako je crkva sv. Marije smještena uz rijeku, što ide u prilog tezi da je smještena negdje drugdje jer se u blizini solinske rijeke Jadro nalazi crkva na Gradini.⁴¹ Ona je pak sagrađena u 6. stoljeću, centralnog je tlocrta pod bizantskim utjecajem, a što ide u prilog da je nosila titular sv. Marije jer se nakon osvajanja cara Justinijana njezin kult sve više širio. Crkva i titular spominju se i u *Historiae Salonitanae maior* i životopisu sv. Dujma te se u tim dokumentima vidi važnost kulta sv. Marije za solinsku tradiciju. Ako bi crkva na Gradini zaista bila posvećena sv. Mariji, onda bi se ona mogla povezati s podatkom o solinskim crkvama kraljice Jelene, a tekst Tome Arhidakona mogao bi se protumačiti kao da je Jelena obdarila već postojeću crkvu (*dotavit*) uz koju je nadogradila atrijski koji očito nije

³⁸ T. MARASOVIĆ, 1992., 64-65.

³⁹ Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, 1977., 128

⁴⁰ Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, 1977., 131.

⁴¹ Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, 1977., 132.

izvoran već je zacijelo iz predromaničkog vremena, dok bi crkvu sv. Stjepana (*edificavit*) sagradila. Ovim postupkom kraljica Jelena nastavila bi štovanje kulta sv. Marije koji je bio važan za Solin, a sagradila novu crkvu sv. Stjepana u kojoj bi bili grobovi hrvatskih kraljeva. Titular sv. Stjepana se inače povezuje uz crkve u kojima su se kraljevi pokapali ili krunili, a uloga sveca je važna zbog kršćanske tradicije prema kojoj je on prvi mučenik.⁴² Kasnije, zbog povijesnog tijeka gubi se tradicija štovanja hrvatskih vladara i njihovih mjestâ ukopa. S tim postupkom nestaje kult štovanja sv. Stjepana, a nastavlja se štovati samo sv. Marija. To potvrđuju i povijesni izvori koji navode kako je oko crkve na Gradini u 14. stoljeću sagrađena utvrda, a kult sv. Marije prenio se na crkvu na Otoku. Prenošenje titulara potvrdila je reambulacija iz 1397. godine kada se na otoku spominju dva titulara – sv. Stjepan i sv. Marija, što upućuje na postojanje dvaju titulara u jednoj građevini. Nakon toga, doseljeno stanovništvo u 17. stoljeću gradi novu crkvu i nastavlja koristiti titular sv. Marije, dok titular sv. Stjepana pada u zaborav.⁴³

Za rješenje problematike postojanja dviju crkva na Otoku u Solinu, M. Jurković predlaže postojanje dvojnog titulara unutar jedne crkve po Heitzovoj tezi prema kojoj se jedan kult sveca štuje u glavnom brodu, a drugi u prostoru *westwerka* ili predbrodu. Prema toj teoriji titular sv. Stjepana pripao bi glavnom brodu, a sv. Marija bi bila štovana u prostoru predbroda ili *westwerka*.⁴⁴

No, kasnije se R. Bužančić vratio na zaključke istraživanja iz 1930. godine koja su proveli E. Dyggve i Lj. Karaman. Lj. Karaman je napisao kako su ispod današnje župne crkve pronašli ostatke starohrvatske crkve koja je sagrađena u isto vrijeme s ranije otkrivenom crkvom, a što ih je uputilo na zaključak da su pronašli ostatke crkava sv. Stjepana i sv. Marije koje se spominju u kronici Tome Arhiđakona. Nakon toga, A. Duplančić je, usporedbom dvaju akvarela P. Zečevića koji prikazuju Gospin otok u Solinu, ponovno otvorio pitanje o postojanju dviju crkvi na Otoku u Solinu.⁴⁵ R. Bužančić smatra kako je najvažniji dokument koji dokazuje postojanje dviju crkvi na Otoku kronika Tome Arhiđakona. On smatra kako je Toma te podatke preuzeo iz starije isprave koja bi mogla biti s kraja 11. stoljeća, a u kojoj je kralj Zvonimir na crkvenom saboru u Ninu ponovno vratio splitskom nadbiskupu Lovri posjed na kojem su solinske crkve, a što je pretpostavila i Mirjana Matijević Sokol. Nadalje, bitan je i tekst reambulacije iz 1397. godine kojeg S. Kovačić tumači tako da na Otoku u to

⁴² Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, 1977., 133.

⁴³ Ž. RAPANIĆ - D. JELOVINA, 1977., 134.

⁴⁴ T. MARASOVIĆ, 1992., 68.

⁴⁵ R. BUŽANČIĆ, 1997., 70.

vrijeme postoje dvije crkve, jedna sv. Stjepana i druga sv. Marije.⁴⁶ R. Bužančić je zanemario revizijsko istraživanje Ž. Rapanića i D. Jelovine iz 1972. godine te se ponovno vratio na Lj. Karamanovu i E. Dyggveovu istraživanja te opet govori o postojanju dviju crkvi na Otoku krajem 10. stoljeća te se još vraća na E. Dyggveovu pretpostavku o postojanju bazilikagemina.⁴⁷ Zaključio je kao su crkve na Otoku imale više arhitektonskih slojeva te da je kraljica Jelena jednu sagradila, a drugu nadogradila, smatrajući pritom kako je južna pripadala sv. Mariji, a sjeverna sv. Stjepanu.⁴⁸

5.2. Problem zvonika i funkcije zapadnog dijela crkve

Funkcija zapadnog dijela crkve zbog nisko sačuvanih temelja nije do kraja razjašnjena, a o problematici postojanja zvonika i izvornoj funkciji zapadnog dijela pisali su mnogi autori koji su iznosili razna mišljenja. F. Bulić smatra kako se u dvodijelnom prostoru ispred glavnog korpusa crkve na južnoj strani nalazila krstionica, a na sjevernoj veća prostorija nepoznate namjene koja se širila izvan perimetralnih zidova građevine te je pretpostavio da se uz nju nalazio zvonik. Nasuprot njemu, E. Dyggve je smatrao kako je zvonik sa stubištem bio na južnoj strani, a na sjevernoj prostor koji je služio za crkvene potrebe.⁴⁹ Kasnije E. Dyggve donosi pretpostavku o postojanju dvaju zvonika na krajnjim stranama pročelja, a s njegovom se tezom složio i Lj. Karaman, ali E. Dyggve u svojoj idejnoj rekonstrukciji na pročelju crkve ipak ne rekonstruira dva, nego samo jedan zvonik. Hipotezi o postojanju dvaju zvonika suprotstavio se i I. Ostojić koji smatra da pročelje s parom zvonika nije bila građevinska praksa u to vrijeme, nego se javlja kasnije, iza 1113. godine, kao karakteristika arhitekture klinijevskih crkava. T. Marasović i M. Vasić slažu se da je na pročelju crkve postojao jedan zvonik koji je bio postavljen na sredini, dok su sa strana bili stubište i kapela.

V. Gvozdanović iznosi tezu da je zapadni dio bio *westwerk* namjenjen za vladarske potrebe. Svoj stav potvrđuje pronalaskom sarkofaga kraljice Jelene koji je pronađen u endonarteksu te smatra kako je zapadni dio Jelena nadogradila na već postojeću crkvu, a svrha zapadnog dijela bila je posljednje počivalište hrvatskih vladara.⁵⁰ S tezom o postojanju *westwerka* slaže se i T. Marasović, te ga uspoređuje s onima u karolinškoj i otonskoj

⁴⁶ R. BUŽANČIĆ, 1997., 67-68.

⁴⁷ R. BUŽANČIĆ, 1999., 92.

⁴⁸ R. BUŽANČIĆ, 1999., 94.

⁴⁹ A. PITEŠA, 1992., 122.

⁵⁰ A. PITEŠA, 1992., 123.

arhitekturi. Po njemu tipologija *westwerka* sastoji se od para zvonika na pročelju, prostora na dva kata koji se nalazi ispred ulaza u glavni brod crkve, a po pravilu u prizemlju bi trebala biti kriptu koja bi sadržavala ostatke preminulih plemenitaša ili nekih svetaca. Gornji kat trebao je biti otvoren prema glavnom brodu crkve kako bi vladar ili osoba iz višeg društvenog sloja mogla pratiti euharistijsko slavlje koje se odvija u crkvi, a na tom katu mogao se nalaziti i oltar koji je bio posvećen Spasitelju. Unutar hrvatske ranosrednjovjekovne arhitekture postoji nekoliko *westwerka*, a najbolje sačuvan je onaj unutar crkve Sv. Spasa na vrelu Cetine. Sličan oblik *westwerka* mogla bi imati i crkva sv. Stjepana u Solinu.⁵¹

U prilog postojanja *westwerka* idu i ostaci stubišta koje je trebalo voditi do kata. U prizemnom dijelu može se pretpostaviti postojanje kripte hrvatskih vladara zbog pronađenog sarkofaga kraljice Jelene, zatim gust raspored lezena ukazuje na svodni sustav koji odgovara sličnim rješenjima, kao i u crkvi Sv. Spasa na vrelu Cetine, ali i sličnim primjerima unutar karolinške arhitekture.⁵² Što se tiče postojanja zvonika uz *westwerk*, moguće su dvije opcije. Tako bi se jedna odnosila na postojanje jednog tornja koji bi bio smješten po sredini pročelja, a što bi bilo u skladu s regionalnom ranosrednjovjekovnom arhitekturom. Druga opcija odnosi se na postojanje dvaju bočnih zvonika koji su unutar jedinstvenog sklopa pročelja, a što bi pak bilo u skladu s karolinškom tradicijom.⁵³

Za M. Jurkovića nema sumnje u postojanje *westwerka* u crkvi sv. Stjepana na Otoku u Solinu te smatra kako je i koncepcija *westwerka* u toj crkvi jedna od kompleksnijih unutar hrvatske arhitekture ranoga srednjeg vijeka. Kao temeljne dokaze za postojanje *westwerka* navodi pronalazak sarkofaga kraljice Jelene koji bi prizemni dio potvrdio kao kriptu. Prema njemu, *westwerk* posjeduje trodijelni ulaz, a po ostacima temelja smatra kako su postojala dva bočna tornja, a kod južnog je bilo stepenište koje je vodilo na gornji kat. Takva koncepcija pročelja može upućivati na reduciranu verziju pročelja prisutnog u karolinškoj arhitekturi. Kao još jedan dokaz za postojanje *westwerka* navodi i nišu u prizemlju gdje je pronađen sarkofag jer je to jedina koja se nalazi u tom dijelu. Slična niša postoji u crkvi Sv. Spasa na vrelu Cetine, ali na katu njezina *westwerka*, a postojanje niše upućuje na mjesto za relikvijar ili prijenosni oltar, što svakako može ići u prilog tezi da su unutar crkve bila prisutna dva titulara.⁵⁴

⁵¹ T. MARASOVIĆ, 1992., 66.

⁵² T. MARASOVIĆ, 1992., 67.

⁵³ T. MARASOVIĆ, 1992., 68.

⁵⁴ M. JURKOVIĆ, 1995., 66.-67.

U novijoj literaturi A. Milošević donosi novu pretpostavku o izgledu pročelja crkve sv. Stjepana. On se priklonio teoriji Ž. Rapanića i D. Jelovine, ali upozorava na postojanje liturgijskog namještaja koji se može datirati prije 10. stoljeća, što može upućivati na više faza građevine.⁵⁵ Pretpostavlja postojanje jednog rubnog zvonika koji bi mogao nastati po predlošcima ranokršćanske arhitekture. Autor smatra kako dva bočna zvonika na pročelju nisu moguća jer su ostaci stubišta pronađeni samo na južnoj strani. Zid na sjevernom dijelu je zakošen i nije mogao nositi temelje zvonika, s tim da smatra kako je i taj zid kasnija pregradnja.⁵⁶ Prema njegovu mišljenju, kasnija pregradnja mogla bi biti uzrokovana potrebom proširenja kripe za grobne potrebe.⁵⁷

5.3. Pronađena skulptura

U unutrašnjosti crkve pronađen je stup visine jedan metar, a ispred današnje crkve Gospe od Otoka također je pronađen stup s kapitelom koji je ukrašen jednostavnim ornamentom, a za kojeg se drži da je možda bio dio ciborija. Pored dijelova stupova nađen je i ulomak arhitrava koji je po sredini ukrašen dvoprutom trakom koja stvara kružne oblike unutar kojih su listovi, a taj ornament uokviren je trakom s gornje i donje strane.⁵⁸ Zatim postoje fragmenti za koje se smatra da su bili dijelovi pluteja, a na njima se može razaznati oblik troprute trake s motivom trolista. Pronađena je i kamena greda koja ima ukras u dva dijela. U gornjem dijelu motiv čini izmjena polukružnog oblika koji se sastoji od tri trake, a ispod je motiv jednostavnih kuka. Svi fragmenti datiraju se u 10. ili 11. stoljeće.⁵⁹

No, najvažniji pronalazak među ostacima liturgijskih instalacija i arhitektonske dekoracije ranosrednjovjekovne crkve bio je sarkofag s natpisom koji spominje kraljicu Jelenu (**sl. 3**). Pronalazak sarkofaga u Solinu govori o nastanku novog dinastičkog mauzoleja koji se iz Knina premjestio u blizinu Splita.⁶⁰ Sarkofag je napravljen od dalmatinskog vapnenca, a pronađen je razlomljen u devedeset komada od kojih je sedamdeset i šest spojeno u jedinstvenu cjelinu. Dužina sarkofaga je 1,25 m, s lijeve strane visok je 0,74 m, a na desnoj

⁵⁵ A. MILOŠEVIĆ, 2011., 76.

⁵⁶ A. MILOŠEVIĆ, 2011., 78.

⁵⁷ A. MILOŠEVIĆ, 2011., 79.

⁵⁸ A. PITEŠA, 1992., 124.

⁵⁹ A. PITEŠA, 1992., 125.

⁶⁰ N. JAKŠIĆ, 2006., 23.

strani 0,76 m. Natpis na sarkofagu pisan je rimskom kapitalom s kojom su pomiješana i uncijalna slova pod utjecajem karolinškog doba.⁶¹

Na sarkofagu piše:

*„ U ovom grobu počiva glasovita Jelena žena kralju Mihajlu i majka Stjepana kralja. Vladala je kraljevstvom. Osmoga dana prije oktobarskih ida ovdje je u miru pokopana godine od Gospodnjeg utjelovljenja 976, indikcije četvrte, petoga mjesečeva cikla, sedamnaeste epakte, petoga sunčeva kruga koji se poklapa sa šestim. I ona koja za života bješe kraljica, postade i majkom siročadi i zaštitnicom udovica. Čovječe, koji gledaš reci: „Bože, smiluj se duši njenoj!“.*⁶²

Ovaj natpis značajan je zbog spominjanja kraljevskog rodoslovlja i datuma smrti kraljice Jelene prema kojem se okvirno može datirati i nastanak crkve u kojoj je sarkofag pronađen. Jelena je bila žena kralja Mihajla i majka kralja Stjepana, a u svom je djelu spominje i Toma Arhiđakon koji govori kako je darovala dvije crkve, sv. Stjepana i sv. Marije, u Solinu. Nadalje, smatra se da je sarkofag uništen u provali Tatara 1242. godine jer su se oni, po sačuvanim svjedočanstvima, posebno okomili na uništavanje kraljevskih grobova.⁶³

⁶¹ A. PITEŠA, 1992., 125.

⁶² T. MARASOVIĆ, 2011., 212.

⁶³ A. PITEŠA, 1992., 127.

6. Sv. Petar i Mojsije u Solinu

Crkva sv. Petra i Mojsija nalazi se sjeveroistočno od Gospinog otoka u Solinu, a desno od toka rijeke Jadro. Kroz narodnu predaju i solinsku tradiciju ta je crkva nosila naziv „Šuplja crkva“, a tako se obično nazivaju mjesta na kojima postoje ostaci starih zidova. Među prvima koji se raspitivao o mogućnosti postojanja crkve na tom mjestu bio je don F. Bulić, a stariji mještani Solina po sjećanju su mu govorili kako su na tom mjestu bili viši zidovi koji su u neprikladnim vremenskim prilikama služili kao zaklon. Na mjestu pronalaska „Šuplje crkve“, na karti iz 1571. godine koja prikazuje okolicu Splita bila je ucrtana crkva sa zvonikom, ali bez titulara. Sve činjenice upućivale su na postojanje crkve pored rijeke Jadro, a to su pokazala i prva arheološka iskopavanja koja su provedena 1927. godine kada su pronađeni stari zidovi. Nakon toga, 1929. godine, dok je L. Katić proučavao dokumente reambulacije splitskih dobara iz 1397. godine, došao je do zaključka kako bi crkva mogla biti posvećena sv. Mojsiju. Nakon Dyggveova istraživanja 1931. godine, pronađeni su ostaci jedne veće ranosrednjovjekovne bazilike koja je sagrađena nad ostacima starokršćanske cemeterijalne crkve (sl. 4). Osim antičkih spolija i sarkofaga u unutrašnjosti su pronašli i ulomke kamenih liturgijskih instalacija na kojima su pronađeni natpisi koji spominju sv. Petra i Mojsija, što je jednim dijelom potvrdilo titular koji je ovoj crkvi pripisivao L. Katić.⁶⁴

Iz povijesnih izvora mogao se iščitati dvojni titular crkve, tj. da je crkva bila posvećena sv. Petru, a samostan koji je njoj pripadao sv. Mojsiju. To potvrđuju i dokumenti gdje se Sv. Petar spominje kao mjesto krunjenja kralja Zvonimira, dok se sv. Mojsije kao titular spominje u dokumentu Zvonimirove darovnice iz 1078. godine.⁶⁵

U arheološkim istraživanjima pronađena je trobrodna bazilika čiji su brodovi podijeljeni s pet pari stupova. Na istočnoj strani crkva završava ravnim začeljem zidom u koji su upisane tri apside. Glavna, odnosno srednja apside ima pravokutni oblik, dok su bočne apside polukružnog oblika. Na zapadnoj strani nalazi se predvorje s pronađenim temeljima stubišta koje je moglo pripadati zvoniku, a svojim oblikom predvorje je uže od ostatka građevine, pa se tako ističe kao samostalni arhitektonski oblik, iako je povezan s glavnim tijelom crkve. S vanjske strane crkve zidovi su bili raščlanjeni lezenama, što se nastavljalo i u unutrašnjosti, a lezene su s obje strane postavljene u ravnini sa stupovima, pa to može upućivati na činjenicu da je prostor bio presvođen. Također su pronađeni ulazi u crkvu sa

⁶⁴ A. PITEŠA, 1992., 144-145., 147.

⁶⁵ T. MARASOVIĆ, 2011., 221.

sjeverne i južne strane. U unutrašnjosti je dio prezbitarija bio povišen za dvije stepenice od razine ostatka crkve, a na tom su dijelu pronađene udubine ili utori u kojima je bila smještena ograda svetišta. Također, u apsidama su pronađeni i tragovi oltara, a smatra se kako je nad njim, u glavnoj apsidi, bio smješten ciboriji. Na postojanje ciborija upućuje i pronalazak četiri utora oko glavnog oltara, a na koje su mogli naleći stupovi koji su nosili košaru ciborija (sl. 5).⁶⁶

Paralelno postavljene unutarnje i vanjske lezenu na građevini, zatim složeniji raspored prostora i naprednija tehnika zidanja u ovoj crkvi pokazuje pomak prema stilskom izrazu rane romanike. Prema tome, arhitektonski koncept upućuje na dataciju oko sredine 11. stoljeća,⁶⁷ a prema I. Petricioliju to potvrđuje i sličnost sa zadarskom crkvom sv. Nediljice. I. Petricioli još smatra kako je „Šuplja crkva“ narudžba hrvatskog vladara,⁶⁸ na što se nastavlja Nikola Jakšić, koji pretpostavlja kako je crkva bila palatinska kapela hrvatskih vladara toga vremena.⁶⁹ Za kronologiju je značajan i dokument koji donosi godinu krunjenja kralja Zvonimira, čime je utvrđen *terminus ante quem* za završetak gradnje crkve.⁷⁰ Doduše, jedni autori kao godinu Zvonimirova krunjenja navode 1076., a drugi pak 1075. godinu. L. Katić tu nedoumicu objašnjava tako da je krunidba održana 8. listopada, na blagdan sv. Dimitrija, a po bizantskom načinu računanja godinâ to bi bila 1076., jer njima nova godina počinje 1. rujna, dok bi po današnjem načinu računanja vremena i dalje tekla 1075. godina.⁷¹

Kod ove građevine zanimljivo je i tumačenje funkcije njezina zapadnog dijela. Po T. Marasoviću zapadni dio bi mogao nositi funkciju *westwerka*, a što mogu potvrditi i europski primjeri koji pokazuju kako *westwerk* postoji kroz otonsku i ranoromaničku arhitekturu. Sačuvani ostaci stubišta mogli su voditi do kata s kojeg bi po pravilu kralj pratio euharistijski obred koji se odvijao u glavom brodu.⁷² M. Jurković o zapadnom dijelu ove crkve govori kao o reduciranom obliku *westwerka* koji se približava romaničkim tornjevima-porticima jer je njegova arhitektonska masa izdvojen od ostatka crkve.⁷³ Nešto kasnije, M. Zekan piše o

⁶⁶ A. PITEŠA, 1992., 148.

⁶⁷ A. PITEŠA, 1992., 149.

⁶⁸ I. PETRICIOLI, 1960, 33.

⁶⁹ N. JAKŠIĆ, 2015., 436.

⁷⁰ T. MARASOVIĆ, 1992., 69.

⁷¹ L. KATIĆ, 1955., 48.

⁷² T. MARASOVIĆ, 1992., 70.

⁷³ M. JURKOVIĆ, 1995., 72.

postojanju zvonika na jugozapadnom dijelu atrija gdje je sačuvano par stuba,⁷⁴ dok A. Milošević pretpostavku o postojanju zvonika na jugozapadnom dijelu dovodi u pitanje zbog činjenice da je zid sa sjeverne strane stepeništa tanak te ne bi mogao podnijeti konstrukciju masivnog zvonika. A. Milošević se, dakle, na neki način, nastavlja se na Jurkovićevu teoriju te govori o pretpostavci kako se *westwerk* dizao u masivni zvonik, što je u to vrijeme bila praksa na europskim crkvama, pa tako navodi primjere crkava u Jellingu u Danskoj te u Zalaváru u Mađarskoj, budući da su u oba mjesta crkve bile kraljevske bazilike.⁷⁵

6.1 Pronađena skulptura

Po pronađenim fragmentima kamene skulpture E. Dyggve je pretpostavio postojanje ograde svetišta koja se protezala čitavom širinom crkve te je imala tri ulaza nadvišena trima trokutnim zabatima (**sl. 6**). Jedan zabat s natpisom pronađen je razlomljen u nekoliko fragmenata, a dimenzije su mu sljedeće: visina 90 cm, širina 82 cm i debljina 13 cm. Zabat je obrubljen motivom kuka, a u središtu se nalazi križ kojeg obočuju dva pauna jednostavnog oblika sa stiliziranim linijama. Ispod, na luku zabata, nalazi se natpis: „*Presveti Petre primi dar časnog Mojsija sluge tvoga*“ (**sl. 7**). Prema F. Buliću, natpis je dokaz da je crkva bila posvećena sv. Petru i Mojsiju. Na nekim dijelovima zabata vidljivi su bili i tragovi boje.⁷⁶

Osim dijelova zabata, pronađeni su i ulomci s natpisom te neki s prikazima likova, ali su im se sačuvali samo dijelovi licâ, pa se oni, nažalost, ne mogu u cijelosti rekonstruirati. Nađeni su i ulomci stupova s kapitelima koji su ukrašeni stiliziranim listovima u dva reda te razni dijelovi s pleternim ornamentom. Pronađeni su i fragmenti vijenca koji ima ukras u dva reda. U gornjem je to motiv kuka, a u donjem rijedak motiv šahovnice. Kapiteli i fragmenti vijenca mogli su pripadati jedino ciboriju koji je bio smješten u glavnoj apsidi.⁷⁷ Od svega navedenog, najznačajniji su fragmenti s prikazima ljudskih likova, a za jednog od četiri fragmenta utvrđeno je da je na njemu prikazan Krist s križnom aureolom. Oblik glava je dosta jednostavan s tipičnim bademastim očima i stiliziranom kosom i bradom. Svi dijelovi su rađeni u mramoru, osim zabata ograde svetišta koji je od vapnenca.⁷⁸ Ovi fragmenti datiraju se u sredinu 11. stoljeća jer su pripisani opusu tzv. *Zadarsko-splitske klesarske radionice*. I.

⁷⁴ M. ZEKAN, 2000., 252.

⁷⁵ A. MILOŠEVIĆ, 2011., 74-75.

⁷⁶ A. PITEŠA, 1992., 149.

⁷⁷ T. MARASOVIĆ, 2011., 224.

⁷⁸ A. PITEŠA, 1992., 149.

Petricioli je u grupu *Zadarsko-splitske klesarske radionice* uvrstio više zadarskih spomenika, i to ciborij prokonzula Grgura i pluteje iz Sv. Nediljice,⁷⁹ te fragmente ciborija iz Sv. Tome,⁸⁰ dok je od ostalih reljefa navedenoj klesarskoj produkciji atribuirao dva pluteja iz krstionice splitske katedrale te već opisane fragmente iz Sv. Petra i Mojsija u Solinu. Kod navedenih djela primijećena je sličnost u obradi ljudske figure s bademastim očima, ravnom horizontalnom linijom koja sugerira usne i specifičnoj obradi kose koja ide iza ušiju. Sličnost je pronađena i u obradi životinjske anatomije gdje se ističe jedinstvena obrada pticâ koje imaju velike glave na koje se bez prijelaza nastavljaju debeli vratovi. I. Petricioli ističe kako je obrada toliko specifična da se ne može pronaći nijedan sličan primjer na ostalim reljefima iz predromaničkog razdoblja. Lik ptice nalazi se na frizu pluteja iz Sv. Nediljice, na ciboriju prokonzula Grgura, pluteju s pentagramom iz krstionice splitske katedrale i zabatu iz solinske crkve sv. Petra i Mojsija. Osim u ljudskim i životinjskim likovima, sličnost je vidljiva i u upotrebi ornamentike. Na svim se spomenicima koristi tropruta i dvopruta vrpca te motiv šahovske ploče koji se tek češće počinje koristiti u romanici, a nalazi se na ciboriju prokonzula Grgura, ciboriju iz Sv. Tome i fragmentima ciborija iz Sv. Petra i Mojsija.⁸¹ Sa sigurnošću se može govoriti kako su ciborij prokonzula Grgura, pluteji iz Sv. Nediljice i ciborij iz Sv. Tome radovi iste klesarske radionice. Likovno-morfološkom analizom *Zadarsko-splitske klesarske radionice*, osim zadarskih djela, mogu se pripisati fragmenti iz Sv. Petra i Mojsija i pluteji iz krstionice splitske katedrale koji su vjerojatno preneseni iz solinske crkve sv. Petra i Mojsija. Stilski usporedba navedenih djela potaknula je N. Jakšića na pretpostavku da su djela produkti jedne zadarske radionice koja je radila više desetljeća te s vremenom ostvarila stilski napredak koji se može uočiti pri usporedbi fizionomije tijela na plutejima iz Sv. Nediljice i pluteja s vladarom iz krstionice splitske katedrale.⁸² Preciznijoj dataciji djela *Zadarsko-splitske klesarske radionice* može poslužiti zadarski ciborij koji sadrži epigrafički natpis prokonzula Grgura, pa se prema vremenu njegove vladavine, koja je poznata iz povijesnih vrela, ciboriji može datirati između 1033. i 1036. godine,⁸³ a ostatak djela radionice može se okvirno datirati oko četvrtoga desetljeća 11. stoljeća.⁸⁴ Važno je

⁷⁹ I. PETRICIOLI, 1960., 7.

⁸⁰ N. JAKŠIĆ, 2015., 435.

⁸¹ I. PETRICIOLI, 1960., 8.

⁸² N. JAKŠIĆ, 2015., 481-482.

⁸³ N. JAKŠIĆ, 2015., 435.

⁸⁴ N. JAKŠIĆ, 2015., 510.

istaknuti kako je s ovom klesarskom radionicom u likovni izričaj vraćen ljudski lik, a ornament je postao dio skulpture koji služi kao dekoracija narativnim scenama.⁸⁵

Što se tiče nekih dijelova crkvenog namještaja, E. Dyggve smatra da je dio iz „Šuplje crkve“ prenesen u krstionicu splitske katedrale. To je važno zbog pluteja koji prikazuje lika na prijestolju, dok jedan stoji pokraj njega, a drugi mu se klanja u stavu proskineze (**sl. 8**). E. Dyggve prvo uočava slične morfološke karakteristike kod oblikovanja ljudske i životinjske anatomije između splitskih i solinskih reljefa te još, na temelju nekih zabilježenih svjedočanstava o prijenosu reljefa iz „Šuplje crkve“ u navedenu splitsku krstionicu, zaključuje da je taj lik vladara na pluteju zapravo kralj Zvonimir i da su ti pluteji izrađeni njemu u čast za vrijeme njegova krunjenja u bazilici sv. Petra i Mojsija. Oko te hipoteze vode se mnoge rasprave jer se dosta stručnjaka ne slaže s E. Dyggveovim zaključcima.⁸⁶

Prvi koji je proučavao ploče iz krstionice splitske katedrale bio je R. Eitelberger von Edelberg, koji je smatrao da su ploče dio sarkofaga te je postavio tezu da su bile prenesene iz Solina. Nakon njega, I. Kukuljević je pretpostavio da bi okrunjeni lik mogao predstavljati hrvatskog vladara, a kasnije je iznio mišljenje kako bi to mogao biti kralj Tomislav i njegovo krunjenje na Dunavskom polju. Dalje, F. Bulić postavlja novu tezu o tome kako je prikazan Krist, pored njega sv. Petar ili sv. Pavao, a ispod donator koji se klanja Kristu. On se također složio s teorijom da su ploče prenesene iz Solina, čak je smatrao da s desne strane nedostaje dio prikaza, odnosno da je ploča razlomljena, a po stilu pluteje je datirao u drugu polovinu 9. ili u prvu polovinu 10. stoljeća. Ikonografska interpretacija i podrijetlo ploča iz krstionice splitske katedrale digli su mnogo prašine jer su neki bili na strani Kukuljevića, a drugi na strani F. Bulića.⁸⁷ Kasnije je L. Jelić prihvatio Bulićevu teoriju da je prikazan Krist, ali on navodi kako je Krist prikazan s krunom kao Pantokrator, dok u rukama nosi simbole euharistije. Nije prihvatio tezu da su pluteji podrijetlom iz Solina, već drži da su izvorno bili dio oltara sv. Staša u splitskoj katedrali, te ih je datirao u 1103. godinu, i to po jednom fragmentu koji je pronađen u katedrali, a na kojemu stoji ta godina.⁸⁸

Nakon toga, detaljnije proučavanje pluteja iz splitske krstionice proveo je Lj. Karaman koji se oštro suprotstavio tezi da su pluteji iz Solina, smatrajući da su izvorno iz splitske

⁸⁵ N. JAKŠIĆ, 2006., 25.

⁸⁶ A. PITEŠA, 1992., 149.

⁸⁷ I. PETRICIOLI, 1960., 29.

⁸⁸ I. PETRICIOLI, 1960., 30.

katedrale, a što je pokušao potkrijepiti činjenicom da su otkriveni fragmenti sličnog stila unutar baroknog oltara u katedrali. Za njega lik na prijestolju nije predstavljao Krista nego svjetovnog vladara uz kojega bi bio viši dostojanstvenik i podanik koji se klanja. Svoju teoriju proširio je i pretpostavkom da je kruna franačkog podrijetla, a ne bizantskog, što bi značilo da bi vladar mogao predstavljati hrvatskog kralja. Kasnije se s njegovom teorijom složio Šišić te je iznio ideju da bi na pluteju mogao biti prikazan kralj Petar Krešimir IV.⁸⁹

Problematika pluteja iz krstionice splitske katedrale privukla je strane istraživače, poput Schaffrana koji je stilski pluteje usporedio s langobardskom skulpturom, i to ponajprije s Rathisovim oltarom. Njegovom mišljenju suprotstavio se Kruno Prijatelj koji govori o stilskom napretku koji je daleko od stila Rathisova oltara jer je vidljiva slobodnija obrada površine te je veća pozornost posvećena kompoziciji i povezanosti triju likova nego detaljima i ornamentima, a što je vidljivo u nestanku *horror vacui* koji je izrazito bio prisutan na starijoj skulpturi, pa on, prema stilskim karakteristikama, pluteje datira u drugu polovinu 11. stoljeća. Prijatelj se dodirnuo i podrijetla pluteja iz krstionice te je primijetio kako se klesarska obrada glavâ na njemu prikazanih likova može usporediti s fragmentima skulpture iz „Šuplje crkve“, te je zaključio da ako splitske ploče i skulptura iz „Šuplje crkve“ i nisu povezani mjestom podrijetla, da su oni svakako produkti iste klesarske radionice.⁹⁰

Značajan doprinos proučavanju skulpture iz krstionice splitske katedrale i iz „Šuplje crkve“ dao je i I. Petricioli. Prvo je primijetio arhitektonsku sličnost između „Šuplje crkve“ i zadarske crkve sv. Nediljice, zatim jer je na likovno-morfološkoj razini povezo pluteje iz Sv. Nediljice, ciborij prokonzula Grgura⁹¹ i onaj iz sv. Tome,⁹² skulpturu iz „Šuplje crkve“ i iz krstionice splitske katedrale. Nije izravno potvrdio Dyggveovu pretpostavku o prijenosu skulpture iz Solina u Split, ali je nije ni zanemario, te je predložio daljnja istraživanja i usporedbu plutejâ iz donjeg dijela ograde svetišta kako bi se utvrdilo postoji li mogućnost izravnog spajanja plutejâ s udubinama na mjestu ograde svetišta.⁹³

Svoje mišljenje iznio je i Pavuša Vežić koji se nastavlja na pretpostavku S. Radojčića koji prikaz s vladarom tumači kao scenu koja predstavlja prisposobu o okrutnome dužniku iz

⁸⁹ I. PETRICIOLI, 1960., 31.

⁹⁰ K. PRIJATELJ, 1954., 70-72.

⁹¹ I. PETRICIOLI, 1960., 7

⁹² N. JAKŠIĆ., 2015., 435.

⁹³ I. PETRICIOLI, 1960., 33.

Matejeva evanđelja. Za potrebe dokazivanja te teze P. Vežić se dotaknuo izvorne funkcije pluteja iz krstionice splitske katedrale, a to bi bila ograda svetišta. On nije pronašao nijednu ogradu svetišta na kojoj se nalazi prikaz profane teme, pa stoga smatra kako se lik vladara na pluteju treba tumačiti kroz sakralnu tematiku. Istaknuo je nadalje kako je za prikaz bitno da doslovno prenosi priču iz teksta kako bi i nepismeni preko likovnog sadržaja mogli razumjeti o čemu se radi. U prispodobi o okrutnome dužniku spominje se kralj sa slugama od kojih jedan pada ničice pred kraljem kad je shvatio svoju grešku. Taj dio teksta može se usporediti s prikazom vladara i sluga na pluteju. Iako se u prispodobi ne spominje stojeći lik pored vladara, pretpostavlja se da vladar uvijek uza sebe ima osobu koja se brine o porezu i novcu, stoga bi umjetnik mogao svojevolumeno dodati pisara kako bi još bolje dočarao priču. Osim ikonografskog tumačenja pluteja s likom vladara, P. Vežić pretpostavlja kako je u crkvi sv. Petra i Mojsija na ogradi svetišta moglo biti više figuralnih prikaza. Zbog pronađenog fragmenta ljudske glave s natpisom sv. Mojsije smatra kako bi jedan plutej mogao prikazivati scenu *Preobraženja* iz Kristološkog ciklusa. Istaknuo je kako su u toj sceni s Isusom, između ostalih protagonista, prisutni i sv. Petar i Mojsije, a obojica su dio titulara solinske crkve.⁹⁴

Problematicom pluteja s prikazom vladara u novije se vrijeme bavio i Igor Fisković koji je proveo iscrpno istraživanje o stilu i podrijetlu pluteja. Prvo je zaključio kako na reljefu nikako ne može biti prikazan Krist, nego svjetovni vladar, i to kao milostivi i pravedni vlastodržac koji izvršava Božju pravdu. Kompozicija i prikaz vladara s još dva lika koji sudjeluju u nekom događaju upućuje na to da je prikaz izravno prenosio, ili bar pozivao na neki događaj koji se zbio u stvarnosti. Primijetio je kako je natpis iznad prikaza uništen, kao što je uništeno i nešto što je u svojim rukama držao stojeći lik. To je još više potvrdilo Fiskovićovo mišljenje o tome da je prikazan stvarni događaj političkog karaktera i bitnog sadržaja, čim je netko imao potrebu uništiti dijelove reljefa.⁹⁵ Moguća povezanost pluteja sa „Šupljom crkvom“ navela je Fiskovića na razmišljanje i o titularu crkve, tj. o svecima Petru i Mojsiju, koje je kao nositelje pravednosti povezao s ulogom Petra Krešimira IV. jer je on za vrijeme svoje vladavine od 1056. do 1074. godine donio procvat hrvatskoj državi. Čak je otišao i dalje u tumačenju odnosa između hrvatskih vladara te je stavio pod upitnik Zvonimirov dolazak na prijestolje i njegov savez s Grgurom VII., a s kojim Petar Krešimir IV. nije imao savršene odnose jer je papa nametao svoju političku volju nad istočnim Jadranom. To ga je navelo na iznošenje teorije kako su pluteji stvarno podrijetlom iz „Šuplje

⁹⁴ P. VEŽIĆ, 2001., 7-12.

⁹⁵ I. FISKOVIĆ, 2002., 345.

crkve“ te da su uništeni baš povodom Zvonimirova krunjenja, a onda i preneseni u Split kako bi bili zaboravljeni.⁹⁶

⁹⁶ I. FISKOVIĆ, 2002., 346-348.

7. Crkva na Majdanu

Lokalitet se nalazi u blizini izvora rijeke Jadro, točnije s njezine desne strane. Godine 1933. ulomci starohrvatskih grobova otkriveni su za vrijeme eksploatacije tupine za tvornicu cementa. Nakon toga, arheološka iskopavanja započelo je društvo „Bihać“. Prilikom iskapanja pronađeni su ostaci *ville rustice* s lapidarijem koju su datirali u rimsko carsko doba. Pored ostataka vile otkriveno je i dvadeset i šest starohrvatskih grobova s priložima po kojima su grobovi datirani u razdoblje od 9. do 11. stoljeća.⁹⁷ Osim grobnih priloga pronađeni su i ulomci liturgijskih instalacija koji pripadaju ranosrednjovjekovnoj baštini.

Pronađen je gornji friz pluteja koji je ukrašen prepletom dvoprute trake koja čini motiv koji se ponavlja četiri puta, a motiv tvore dva križno prepletena ovala unutar kojih se križaju ravne trake. Na vrhu pilastra ornament završava s dvije pasje glavice koje su okrenute jedna prema drugoj, a imaju isplažen jezik. Na neki način motiv podsjeća na ornamente iz iluminiranih rukopisa, dok se sličan motiv, ali s troprutom trakom, javlja na pilastru iz Biskupije. Zatim je pronađen i fragment zabata na kojem je lik grifona koji kljuca šišku, iznad njega se nalazi dio križa, a ispod motiv pletenice s „očima“ (sl. 9).⁹⁸ Na lokalitetu su pronađena još tri fragmenta manjih dimenzija, a na jednom se vidi motiv koji se sličan krilu grifona sa zabata. Lj. Karaman je zbog plastičnosti grifona, motiva „očiju“ u pletenicama i dvoprutoj traci datirao ulomke oko 1100. godine, dok ih je I. Petricioli po likovno-morfološkim karakteristikama, i to ponajprije zbog sličnosti obrade motiva grifona, povezao sa skulpturom iz zadarske crkve sv. Lovre, a čime ih je ujedno i uvrstio u opus tzv. *Zadarsko-kninske klesarske radionice*.⁹⁹ Kasnije, Petriciolijevo mišljenje podržava i N. Jakšić, koji je skulpturu iz *Zadarsko-kninske radionice* datirao u kasno 11. stoljeće.¹⁰⁰

Osim fragmenata ranosrednjovjekovne skulpture, prilikom iskapanja su pronađeni i nejasni tragovi pravokutne građevine s polukružnom apsidom te dio ranokršćanskih liturgijskih instalacija. Takav pronalazak može upućivati na postojanje ranokršćanske građevine koja je u ranome srednjem vijeku dobila novo ruho kroz proces zamjene stare skulpture novom.¹⁰¹ No, o ranosrednjovjekovnoj crkvi na Majdanu u povijesnim

⁹⁷ A. PITEŠA, 1992., 152-153.

⁹⁸ A. PITEŠA, 1992., 154.

⁹⁹ I. PETRICIOLI, 1960., 60.

¹⁰⁰ N. JAKŠIĆ, 2015., 514.

¹⁰¹ A. PITEŠA, 1992., 155.

dokumentima ne postoji niti jedan podatak o titularu, smještaju ili mogućim ostacima crkve.¹⁰²

¹⁰² T. MARASOVIĆ, 2011., 228.

8. Zaključak

Kroz 10. stoljeće djelovanjem kraljice Jelene solinsko područje dobiva važne spomenike arhitekture, među kojima se ističe crkva sv. Stjepana. Dani pregled radova i istraživanja na Otoku u Solinu pokazao je šarolika rješenja problematike postojanja dviju crkvi na Otoku. Od ponuđenih rješenja najvjerojatnijim se čini pretpostavka Ž. Rapanića i D. Jelovine koji smatraju kako na otoku u Solinu u 10. stoljeću postoji samo jedna crkva, i to ona posvećena sv. Stjepanu, dok je sv. Marija zapravo titular crkve na Gradini kojoj je u vrijeme kraljice Jelene nadograđen atrij. No, ipak se ne mogu zanemariti tvrdnje drugih autora koji pretpostavljaju postojanje dviju crkvi na Otoku u Solinu. Ovakve nedoumice govore o potrebi ponovnog istraživanja na Otoku u Solinu kako bi se utvrdilo stvarno stanje sačuvanih zidova koji zbog više trenutnih okolnosti nisu dostupni istraživačima za provjeru.

Za razliku od crkve ili crkvi sv. Stjepana i sv. Marije, arhitektonska situacija je poprilično jasna što se tiče crkve sv. Petra i Mojsija koja pokazuje stilski razvoj od predromanike prema ranoj romanici. No, iako arhitektonski koncept crkve istraživačima ne predstavlja toliko problem, ipak postoje brojne nesuglasice zbog njezine skulpture. Sigurno je utvrđeno postojanje repertoara liturgijskih instalacija i arhitektonske dekoracije u sklopu crkve, no problem je uspostaviti povezanost sa skulpturom iz krstionice splitske katedrale koja na likovno-morfološkoj razini postoji, ali nema pisanog dokaza o prijenosu skulpture iz Solina u Split. No, veće zanimanje od problematike prijenosa skulpture zaplijenio je plutej s prikazom vladara oko kojeg su se vodile brojne polemike. Noviji pogled na tumačenje prikaza dao je I. Fisković nakon iscrpnog istraživanja, a iznio je pretpostavku da je prikazan kralj Petar Krešimir IV. te je još sa sigurnošću ustvrdio kako su svi pluteji iz krstionice splitske katedrale preneseni iz crkve sv. Petra i Mojsija.

Sličan problem podrijetla skulpture javlja se i na lokalitetu u Majdanu jer na tom mjestu povijesni izvori ne bilježe postojanje crkve, ali su pronađeni fragmenti ranosrednjovjekovnih liturgijskih instalacija. Upravo ovakvo stanje spomenika i brojne polemike upućuju na činjenicu kako je potrebno provesti još istraživanja kako bi se misterija jednog dana riješila.

No unatoč problematici koja postoji uz spomenike ranoga srednjeg vijeka u Solinu, ipak se njihovim pregledom može uspostaviti slika i putanja razvoja kasne predromaničke i ranoromaničke arhitekture i skulpture. Razvoj je krenuo od predromaničkih crkava s

nejasnom koncepcijom prostora i nespretnim postavljanjem arhitektonskih elemenata prema jasnim i pravilnim oblicima kojima teži rana romanika, a čiji početak obilježava i pojava ljudskog lika u skulpturi.

9. Literatura

BUŽANČIĆ, R., 1999. – Radoslav Bužančić, Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 37, Split, 1997., 57-97.

DUPLANČIĆ, A. 1999. – Arsen Duplančić, *Crkve kraljice Jelene u Solinu*, Split, 1999.

FISKOVIĆ, I., 2002. – Igor Fisković, *Reljef kralja Petra Krešimira IV.*, Split, 2002.

GOLDSTEIN, I., 1992. – Ivo Goldstein, Uloga užeg i šireg solinskog područja u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, Split, 1992., 117-129.

GOLDSTEIN, I., 1995. – Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995.

GVOZDANOVIĆ, V., 1976. – Vladimir Gvozdanović, Two Early Croatian Royal Mausolea, *Peristil*, 18-19, Zagreb, 1976., 5-10.

IVANIŠEVIĆ, M., 1992. – Milan Ivanišević, Suverenitet hrvatskoga vladara u Solinu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, Split, 1992., 73-82.

JAKŠIĆ, N., 2006 – Nikola Jakšić, Između Europe i Mediterana u: *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, (ur.) Biserka Rauter Plančić, Zagreb, 2006., 13-61.

JAKŠIĆ, N., 2015. – Nikola Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije – studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split, 2015.

JURKOVIĆ, M., 1995. – Miljenko Jurković, Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 22, Split, 1995., 55-80.

KATIĆ, L., 1955. – Lovre Katić, Solin od 7. do 20. stoljeća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 9, Split, 1955., 17-91.

KLAIĆ, N., 1975. – Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975.

MARASOVIĆ, T., 1992. – Tomislav Marasović, *Starohrvatski Solin: položaj i značaj u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu Dalmacije*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, Split, 1992., 59-73.

MARASOVIĆ, T., 2011. – Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 3. Korpus arhitekture: srednja Dalmacija*, Split - Zagreb, 2011.

MARIN, E., 1992. – Emilio Marin i dr., *Starohrvatski Solin*, Split, 1992.

MILOŠEVIĆ, A., 2011. – Ante Milošević, *Predromanički zvonici u Dalmaciji i ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Dubrovnik - Split, 2011.

PETRICIOLI, I., 1960. – Ivo Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960.

PITEŠA A., 1992. – Ante Piteša, *Gospin Otok u Solinu*, u: *Starohrvatski Solin*, (ur) Emilio Marin, Split, 1992.

PRIJATELJ K., 1954. – Kruno Prijatelj, *Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 3, Zagreb, 1954., 65-91.

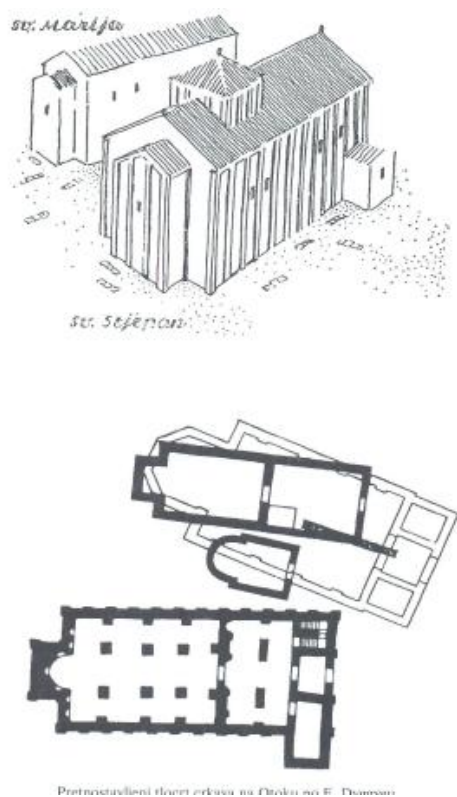
RAPANIĆ, Ž. - KATIĆ, L., 1971. – Željko Rapanić - Lovre Katić, *Prošlost i spomenici Solina*, Zagreb, 1971.

RAPANIĆ, Ž. - JELOVINA, D., 1972. – Željko Rapanić - Dušan Jelovina, *Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 70-71/1968.-1969., Split, 1977., 107-136.

VEŽIĆ, P., 2001. – Pavuša Vežić, *Plutej s likom vladara iz krstionice u Splitu*, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 25, Zadar, 2001., 7-16.

ZEKAN, M., 2000. – Mate Zekan, Krunidbena bazilika kralja Zvonimira: crkva sv. Petra i Mojsija (Šuplja crkva) u Solinu: pregled dosadašnjih istraživanja, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 27, Split, 2000., 249- 259.

10. Likovni prilozi

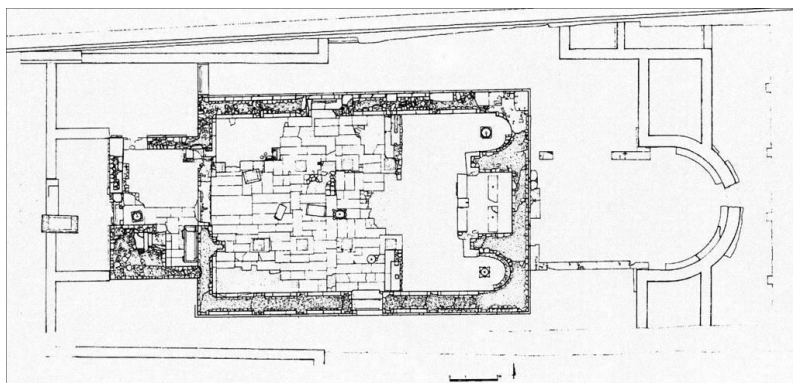
Slika 1. Pretpostavljeni tlocrt crkava na Otoku po E. Dyggveu (izvor: R. BUŽANČIĆ, 1997., 77)

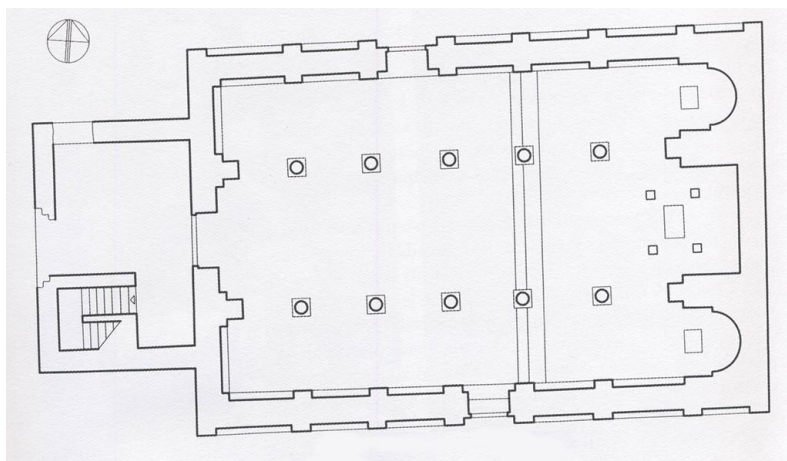
Slika 2. Ostaci ranosrednjovjekovne crkve na Otoku (izvor: T. MARASOVIĆ, 2011., 216)

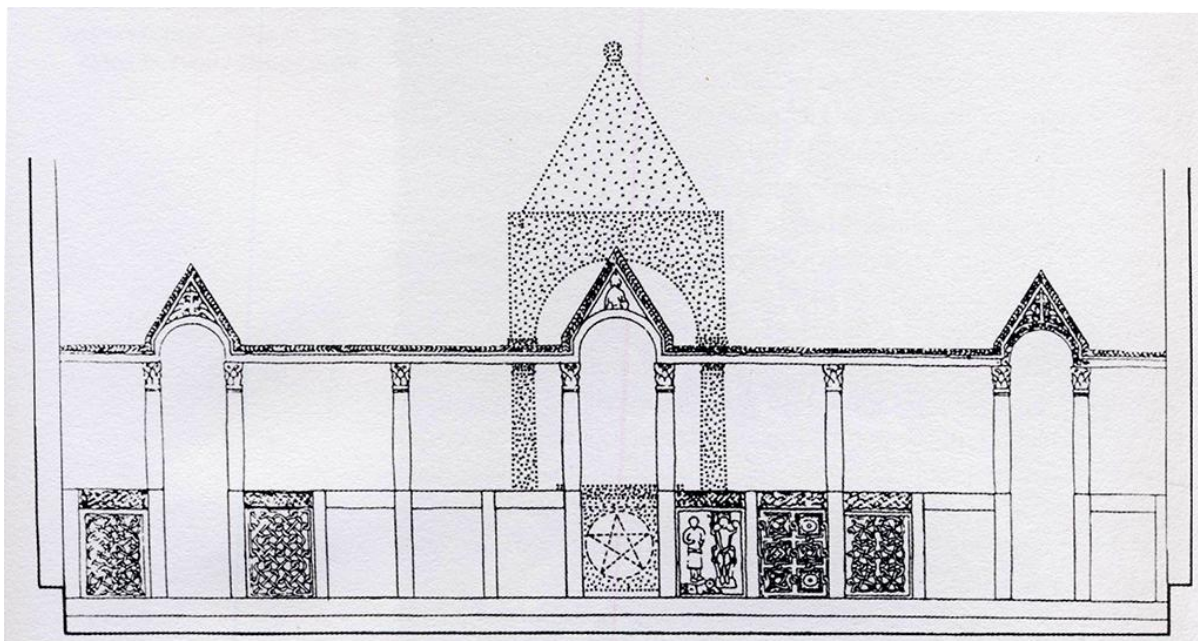
Slika 3. Sarkofag kraljice Jelene, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (izvor: <https://vmgs.hr>)

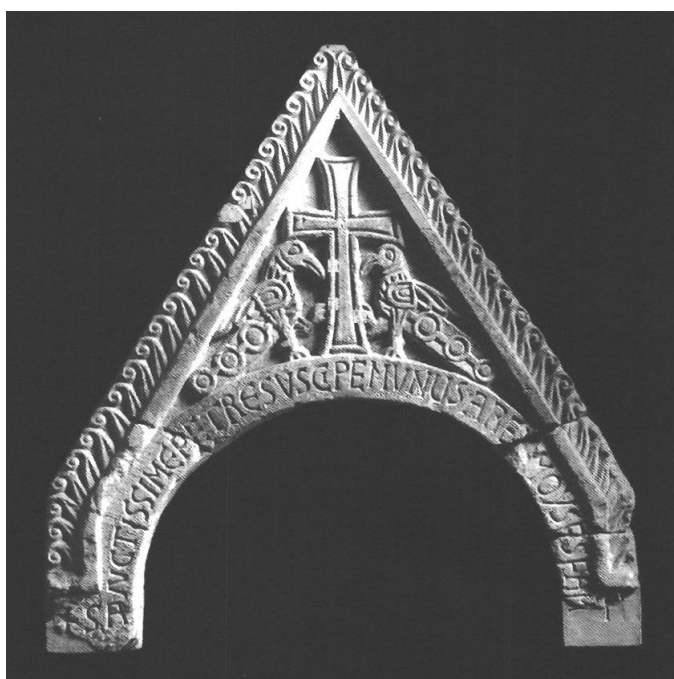
Slika 4. Arheološki ostaci na lokalitetu "Šuplja crkva" (izvor: T. MARASOVIĆ, 2011., 222)

Slika 5. Pretpostavljeni tlocrt crkve sv. Petra i Mojsija (izvor: T. MARASOVIĆ, 2011., 224)

Slika 6. Pretpostavljeni izgled oltarne ograde Sv. Petra i Mojsija (izvor: T. MARASOVIĆ, 2011., 226)

Slika 7. Rekonstrukcija izgleda zabata oltarne ograde iz Sv. Petra i Mojsija (izvor: <http://www.solin.hr>)

Slika 8. Plutej s likom vladar iz krstionice splitske katedrale (izvor: <http://www.solin.hr>)

Slika 9. Ulomak zabata iz Majdana (izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 514)

The artistic heritage of early medieval Solin

Early medieval Solin continues its development at the end of an era of antique Salona, right beside its famous architectural antiquities. The importance of Solin increases during second half of 10th centuries when the Queen Jelena bestows churches of Saint Stephen and Saint Mary which have been located on that area, whilst the domination of that town has been validated by the coronation of the King Zvonimir in church of Saint Peter and Mosses in 1075. The researchers were especially drawn by the fact which was found inside the chronicle of Thomas the Archbishop who states that the Queen Jelena conferred the two churches, although only one has been found in Otok near Solin, and inside of the church they found a sarcophagus of the Queen which has a valuable inscription for Croatian history. Church of Saint Peter and Mosses was formed on the remains of early christian church thus it sustained the tradition of a cultish site. The interior of the church has been richly decorated with stone sculpture, a part of which has been considered to be relocated to baptistery of the Split cathedral. A relief, which has gained the highest attention, contains a motif of a ruler whose identification and iconographic content raises many controversies. Besides The Lady's Island and the church of The Saint Peter and Mosses, a site on Majdan is also interesting because of the early medieval, sculptural relics which have been found there, thus raising the possibility that at that site stood a church which is not mentioned in any of the historical sources.

Key words: Solin, early middle ages, pre-romanesque and early-romanesque architecture, sculpture, 10. and 11. century